

NİZÂMÎ VE FUZÛLÎ’NİN “LEYLÂ VE MECNÛN”
MESNEVİSİNDE MİRÂÇ HÂDİSESİ*

Nurgül KARAYAZI**

ÖZET

İslâm kültüründe Hakk’ın Habîb’ine gösterilen hürmet ve ikrâr edilen muhabbet, Yaradana duyulan aşkın nişânesi kabul edilmiştir. Bu düsturla Hz. Peygamber’in şahsı, hayatı, peygamberliği, mucizeleri kısacası varlığı, varlığındaki Muhammedî hakikat sırrı edebiyatımızda konu edilmiş; gazel, kaside, mesnevî gibi farklı nazım şekilleri ile meydana getirilen na’t, hilye, mevlid, kırk hadis gibi çeşitli nazım türlerinde eserler kaleme alınmıştır. Bu edebî türlerden biri de manzum ve mensur şekilde kaleme alınan mi’râciyelerdir. Akıl ile açıklanması zor bir hâdise olan miraç, şâirlerin hayâl dünyasının derinliği nispetinde edebî bir üslup içerisinde anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda miraç ve isrâ kelimelelerinin istilâh anlamlarına, söz konusu hâdiseye kadim ve tasavvufî gelenekteki bakışa, Nizâmî’nin miraç hâdisesine verdiği öneme atıfta bulunup şâirin en beğenilen mesnevisi Leylâ vü Mecnûn’da konuyu ele almasına dikkat çekmeyi amaçladık. Söz konusu mesnevideki miraç bölümünü, Nizâmî özelinde değil de Türk edebiyatında en başarılı Leylâ ve Mecnûn mesnevisi kabul edilen, kaleme alınışında Nizâmî’nin tesiri bilinen Fuzûlî’nin mesnevisindeki miraç bölümü ile mukayese ederek değerlendirmeye çalıştık. Bununla da iki şâir özelinde yapılan mukayese çalışmalarına katkıda bulunmayı istedik.

Anahtar Kelimeler

Mirâç, Nizâmî, Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, mesnevî.

Giriş

I. “Mi’râc” Kavramına Bakış

I. 1. İslâmî Literatürde Mi’râc ve İsrâ

İslâm’da Hz. Peygamber’in semâvî âlemlere yolculuğu, “isrâ” ve “mi’râc” kelimeleriyle ifâde edilmektedir. Mi’râc; yükselmek, tırmanmak,

* Makalenin geliş tarihi: 05.09.2021 / Kabul tarihi: 08.11.2021

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nurgulkarayazi@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-7067-2545>).

yükseğe çıkmak anlamındaki “عرج” kökünden türemiş olup mif’âl kalıbında ism-i âlettir. Merdiven, basamak, yukarı çıkma vasıtası anlamlarına gelmektedir. Çoğulu meâric ve meâricdir. Bu nedenle mi’râc, ölümden sonra ruhların ya da amellerin üzerinde göklere yükseldiği basamak ya da merdiven benzeri bir şey olarak tasavvur edilmiştir. Mi’râc bir başka ifâdeyle benî Âdem’in amellerinin yükselmesi gibidir.¹

Sery kökünden türeyen, “geceleyin yürüme, gece yolculuğu yapma”² anlamına gelen isrâ’ ise, Kur’an’da mâzi sığasıyla yer almış ve bir sûreye ad olmuştur³: “Bir gece kendisine bazı âyetlerimizi göstereyim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.” (İsrâ, 17/1)⁴

İstilahta mi’râc, Hz. Peygamber’in Mekke’de Ebû Tâlib’in kızı Ümmü Hânî’nin evinden Beytü’l-Makdis’teki Mescid-i Aksâ’ya ve oradan da göklere, Hakk’ın katına kadarki yolculuğudur. İki aşamada gerçekleşmiş olduğu ifâde edilen bu yolculukta birinci safha, Hz. Peygamber’in Mekke’deki Mescid-i Haram’dan alınarak Kudüs’teki Mescid-i Aksâ’ya götürülmesidir. Bu safha isrâ yâni “gece yürüyüşü” olarak isimlendirilir. İkinci safha ise onun Mescid-i Aksâ’dan alınarak yedi kat semâya hatta Sidretü’l-Müntehâ’ya çıkarılmasıdır. Hz. Peygamber’in fizikötesi âlemlere seyahatiyle ilgili bu iki safha sonraki dönemlerde birleştirilmiş hem gece yürüyüşünü hem de Hz. Pey-

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1418/1997, 9, 120; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1413/1993, 253; Gıyâseddîn Muhammed bin Celâleddîn bin Şerefeddîn Râmpûrî, *Gıyâsü’l-Lugât*, Kûşîş: Mansûr Servet, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1242, 842; Salih Sabri Yavuz, *İsrâ ve Mirac*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011, 15; Şinasi Gündüz, Yavuz Ünal, Ekrem Sarıkcıoğlu, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, 70-71.

² İbn Manzûr, *a.g.e.*, 1417/1997, 6, 252-253; Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâga*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1998, 373; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1413/1993, 1669; Gıyâseddîn Muhammed bin Celâleddîn bin Şerefeddîn Râmpûrî, *a.g.e.*, 49; *Hakk’ın Nuruna Mirac Peygamberlerin İlahi Yolculukları Abdülkâdir Geylânî İbnü’l-Arabî Ali b. Vefâ*, yay. haz. Muhammed Bedirhan, Hayykitap, İstanbul 2011, 11.

³ Salih Sabri Yavuz, “Mi’rac”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, 132.

⁴ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2030/1-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 16.07.2021)

gamber'in göklere yükseltilişini ifâde etmek üzere mi'râc kelimesi kullanılmış ve bu olayın hâtırası müslümanların arasında Miraç Kandili adıyla kutlanmaya başlanmıştır.⁵

I. 2. Eski Metinlerde Miraç Hâdisesi

Miraç ya da semâya yükseliş tasavvuru yalnız İslâmî anlayışa mahsus değildir. Diğer dinlerde, eski Hint ve İran mitolojilerinde,⁶ farklı medeniyet ve kültürle ait metinlerde de bu yükseliş tasavvuru değişik şekillerde karşınıza çıkmaktadır. Kaynaklarda sözü edilen bu miraçlardan bazıları şunlardır:

1. Dört kutsal kitaptan biri olan Tevrat'ta Benî İsrâil peygamberlerinden İlyâ, Hezekiel, İşayâ, Dânyâl ve Zekarya'nın göğe yükselişleri hakkında bilgi verilmiştir.⁷

2. Meşhur Yunan şâiri Homeros'un *Odysseia* adlı eserinde Telemakhos ve Odysseus'in, yine Yunan şâirlerinden Aristofanes'in *Kurbağalar* adlı eserinde Dionysos'un cehennem yolculuğu;⁸

3. İran tarihini, rivayetlerini ve kahramanlık anlatılarını sözlü rivâyetlerden derleyerek yazıya aktarmasından dolayı "İran millî şâiri" olarak kabul edilen⁹ Firdevsî'nin *Şâhnâme* adlı eserinde Cemşid'in gökyüzüne yolculuğu;

⁵ Şinasi Gündüz, Yavuz Ünal, Ekrem Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 71. Miracın hikmeti, mâhiyeti ve gerçekliği üzerine bir çalışma için bkz. Çağfer Karadaş, "İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği", *KİSBU İlahiyat Dergisi*, 1, Haziran 2019, 55-73.

⁶ Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.*, 17.

⁷ "Tevrat'ta uruclardan ayrı olarak bir rüyâ, yirmi beş rü'yet ve altmıştan fazla tekel-lüm hâdisesi anlatılmaktadır." Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, 67.

⁸ Ayrıca "Yunan mitolojisinde uruca benzer bir motif Herkül efsânesinde görülür. Aeneis efsanesinde de urucu andıran bir motif mevcuttur. Babil mitolojisinde, mukaddes Xisuthros idealiyle, Deluge kahramanı, dindarlığının tasdiğiyle, ölüme gönderilecek yerde doğrudan doğruya cennete uruc ettirilmiştir." Metin Akar, *a.g.e.*, 66.

⁹ Firdevsî, *Şâhnâme I*, çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2018, 15.

4. Zerdüşt Derviş Ardâvîrâf'ın *Ardâvîrâfnâme*'sinde, İtalyanların en büyük şâirleri ve dillerinin yaratıcı saydıkları¹⁰ Dante'nin *La Divina Commedia*'sında [İlâhî Komedya]¹¹ ve İngiliz şâir John Milton'un *Paradise Lost*'undaki [Kayıp Cennet] rûhânî yolculukları;

5. İncil'de Aziz Pavlus'un göğün 3. katına yükselişi¹², Aziz Yuhanna'nın keşif veya sâdık rüyâ yoluyla gerçekleşen mânevî yolculuğu¹³ miraç olarak nitelendirilmiştir.¹⁴

Söz konusu mânevî tecrübeyi yaşayanların başında peygamberler ve din kurucuları gelmektedir. İslâm âlimlerinden bazıları Hz. Peygamber dışında Hz. Âdem, Hz. İdrîs, Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ, Hz. İlyâs, Hz. Îsâ peygamberlerin de miraç yaptıklarını söylemektedirler.¹⁵

Miracın tasavvufî mâhiyette açıklandığı *Meâric-i Seb'a*'nın müellifi Seyyid Ali b. Vefâ, peygamberlerin miracının makamlarını şöyle ifâde etmektedir: "Hz. Âdem'in mîrâcî Hakk'ın cemâlinin tecellî ettiği makama, Hz.

¹⁰ Mahmut H. Şakiroğlu, "İlâhî Komedya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 68.

¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, "Dante ve Miraç: Divina Comedia'nın İslamî Kaynakları", *İstanbul Kültür*, V/58, 1946, 4-7; Selim Gürsel, "Dante'nin Yolculuğu", *Akademya*, 8, 1998, 48-54; Badalbeili Ulfet İsmayıl, " 'Mirac-Name' ve Dante'nin 'İlahi Komedyası'", *VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri 7-9 Mayıs 1997*, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir 2001, 167-170; Bahattin Yaman, Melek Dikmen, "Metin ve Resim Bakımından *Mi'racnâme* (Paris Bibliotheque Nationale, Turc 190) ve *İlâhî Komedya*'daki Benzerlik Üzerine Bir Karşılaştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 2006/1, 147-168; Nimet Yıldırım, "Ardavîrâfnâme ve İlahi Komedya", *Doğu Araştırmaları*, 4, 2009, 5-18; Miguel Asin Palacios, *Dante ve İslam*, çev. Güneş Ayas, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2010; Ayşe Çelebioğlu, "İlahi Komedya ve Mi'racnâmelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, Ekim 2019, 67-88.

¹² Bu konuda bilgi için bkz. Miguel Asin Palacios, *a.g.e.*, 252-257.

¹³ Bu konuda bilgi için bkz. Merve Susuz, *Yuhanna'nın Vahyi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

¹⁴ Şinasi Gündüz, Yavuz Ünal, Ekrem Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 59-60.

¹⁵ Muhammed Bedirhan, *a.g.e.*, 12-16. "Hz. Âdem semâları bedenen dolaştırılmış; Hz. Îsâ ile Hz. İdris göğe çekilmiş; Hz. İbrâhîm ile Hz. İsmâil'e de gökler gösterilmiştir. Bunlar âyetlerle sâbittir." Metin Akar, *a.g.e.*, 75.

İdrîs'in mîrâcı Firdevs cennetine ve onun kasırlarına, Hz. Nûh'un mîrâcı kurtuluşu mukadder olan gemiye, Hz. İbrâhîm'in mîrâcı âlem-i melekûta, Hz. Mûsâ'nun mîrâcı Tûr Dağı'na, Hz. İsâ'nun mîrâcı Beyt-i Ma'mûr'a, Hz. Muhammed'in mîrâcı ise Hakk'ın nûrunadır. Bir diğer tâbirle Âdem Esmâ cennetine, İdrîs Me'vâ cennetine, Nûh vefâ gemisine, İbrâhîm Melekût-i A'lâ'ya, Mûsâ mukaddes Tuvâ Vadisi'ne, İsâ yeryüzünden göğe, Muhammed de Kabe Kavseyin makamına mîrâc etti."¹⁶

Peygamberler ve Zerdüş, Mani, Buddha gibi çeşitli din kurucularının yanı sıra fizikötesi âlemlere yükseliş tecrübesi yaşadığı zikredilen bir diğer grup ise krallar ile yöneticilerdir. Meselâ Sümer ve Babil krallarının göreve atanma nedeniyle miraca çıktıklarına inanılır.¹⁷ Çin ve proto-Türk mitolojisinde de hükümdarın, Türklerin yetiştirdiği alaca atla semâya yükseldiği anlatılır.¹⁸ Yükseliş tecrübesini yaşayan seçkinler arasında bulunan bir başka grup ise rahipler ve kahinlerdir. Güney ve Kuzey Amerika'da, Hindistan'da, Orta Asya'da ve Okyanusya'da bulunan çeşitli kabile dinlerinde, Eski Yunan geleneğinde rahipler ve kahinlerin çeşitli vesilelerle miraca çıktıkları ifâde edilir. Son olarak miraca bazı millî kahraman ve savaşçıların çıktıklarına da inanılmaktadır. Afrika ve Okyanusya'da bulunan bazı kabile geleneklerinde millî kahramanların ilâhî âlemlere yükseldiği fikri mevcuttur.¹⁹

Şunu da belirtmek gerekir ki kişinin kendi âleminden bir başka âleme ya da yeryüzü âleminden doğüstü âleme çıkışı, yükselişi miraç olarak değerlendirilse de bu şekilde gerçekleşen her deneyimi miraç olarak nitelendirmek doğru olmasa gerektir.²⁰

¹⁶ Muhammed Bedirhan, *a.g.e.*, 113.

¹⁷ Şinasi Gündüz, Yavuz Ünal, Ekrem Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 33.

¹⁸ Metin Akar, *a.g.e.*, 66-67.

¹⁹ Şinasi Gündüz, Yavuz Ünal, Ekrem Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 33. "Sâbî kutsal kitabı *Gınza*'ya göre miraç tecrübesini yaşayan Dinanukht yeryüzünden alınarak ilâhî ışık âlemlerine doğru seyahat ettirilir. Şaman geleneğinde Şaman rahipleri de kurban törenleri esnasında yeryüzünden ayrılarak semavî âlemleri birer birer geçer ve yüce Tanrı'nın huzuruna ulaşırlar. Nag Hammadi metinlerinde ise Pavlos ve Zostrianos (Zerdüş) yeryüzünden alınıp semavî âlemlere birer birer çıkarılmak suretiyle yükseltirler." "Miraç, Mezopotamya ve Yunan'dan Hindistan'a, Orta Asya'dan Mısır'a, Kuzey ve Güney Amerika'dan Okyanusya'ya kadar bilinen hemen hemen bütün dinî sistemlerde şöyle ya da böyle mevcut olan bir motiftir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, Yavuz Ünal, Ekrem Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 15, 41-69.

²⁰ Şinasi Gündüz, Yavuz Ünal, Ekrem Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 13.

Kitâbü'l-Mi'râc isimli eserinde Kuşeyrî, kendi ifâdesiyle bazı âlimlerin şöyle dediğini nakleder: "Allah Teâlâ'nın insanlara göndermiş olduğu her resul kendi mertebesince miraca sahiptir."²¹ Bu görüşü esas alarak, Resûlullah'tan önceki peygamberlerin miraca mazhar olmaları aklen imkânsız olmasa da onların mazhar oldukları miracın tamamen Hz. Peygamber'inkiyle aynı olmadığı, Resûlullah'ın miracının çok daha mu'ciz ve teferruatlı olduğu ifâde edilebilir.²²

I. 3. Tasavvufî Gelenekte Sûfîlerin Yorumuyla Miraç

Sûfîler, mi'râc lafzını sadece semâvâta yükselme anlamında daraltmadan aynı zamanda nefsin tezkiye ve terbiyesinde kat edilen yol veya ilm-i tasavvufta tahakkuka erme gibi aklî mânâlar içerecek biçimde kullanırlar.²³ Onların nazarında mi'râc, mertebe-i nefsdan makâm-ı Cibrîl olan akl-ı külle sonra da varlığı yok ederek müntehâ-yı sebîl denilen keşf ü şühûd mertebesine ulaşmaya denir.²⁴ Bir başka ifâdeyle miraç, rûhun cismanî kayıtlardan kurtularak mârifetullâha yükselmesinin timsâlidir.²⁵

Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî, "Allah bir kulunu bir mekândan başka bir mekâna kendisini görmek üzere değil, görmediği ayetlerini göstermek üzere taşımıştır." diyerek miraca dâir görüşlerini bu mihverde açıklar: "Hz. Peygamber isra'yı anlatan (kutsi) bir hadiste Allah'tan şöyle aktarır: 'Ben kulumu kendisine ayetleri göstermek üzere yolculuk ettirdim, yoksa yolculuk bana gelmesi için değildi. Çünkü beni herhangi bir yer sığdıramaz. Mekânların benimle ilişkisi birdir. Ben mümin kulumun sığdırdığı kimseyim. Nasıl olur da onu kendime yürütürüm ki? Ben her nerede olursa olsun kulumla

²¹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kitâbü'l-Mirac Hakk'a Yükseliş*, tahric ve tahkik Ali Hasan Abdülkadir, trc. Cevher Caduk, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2011, 84.

²² Bekir Tatlı, *Âyet ve Hadislerde İsrâ ve Miraç Olayı*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana 2008, 29.

²³ Muhammed Bedirhan, *a.g.e.*, 42.

²⁴ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, 242.

²⁵ Metin Akar, *a.g.e.*, 64.

birlikteyim ve onun katındayım.”²⁶ Bu hadis naklinden de anlaşılmaktadır ki İbnü'l-Arabî'ye göre isrâ, zevk yoluyla bir bilgilendirme ve öğretimdir.²⁷

Hz. Peygamber tasavvuf silsilesinin ilk halkasını oluşturduğundan, onun miracı da Allah'ın huzuruna yükselişin, sûfinin ruhsal yükselişinin ilk örneğini oluşturmaktadır. Şu farkla ki Hz. Peygamber'in şahsında fiilî olan isrâ ve miraç, sûfinin şahsında semboliktir ve sûfî bu sembolleri kendi çerçevesinde yorumlar.²⁸

Keşfü'l-Mahcûb adlı eseriyle tanınan sûfî müellif²⁹ Hucvîrî, nebîler ile velîlerin miracındanki farklı hususiyetleri şöyle ifâde eder:

“Nebilerin miracı şahsı ve bedeni izhar cihetinden olur. Velilerin miracı himmet ve esrar cihetinden olur. Nebilerin bedenleri safâ, temizlik ve kurb bakımından evliyanın kalpleri, esrarı (ve ruhları) gibidir. (Nebilerin bedenleri, velilerin ruhları kadar temiz, arı, duru, latif, rakik, dakik ve nuranidir. İşte miraçları bu vasıftaki bedenleri ile vukua gelmiştir. Velilerin bedenleri bu vasıfta olmadığı için onlar ruhları ile miraç yaparlar). Bu, yani ruhani miraç açık bir fazilet ve üstünlüktür. Bu da şöyle olur: Mest oluncaya dek veliyi haline mağlup bir duruma getirirler. O vakit, sırrını (mânevi ve yüksek) derecelerde kendinden gâip hale getirirler. Hakk'a yakın olma hali ile süslerler. Sahv haline dönünce, bütün bu burhanlar onun kalbine nakşedilmiş olur. Bunun ilmi ona hâsıl olur. İmdi, bir yere fikri ile ulaşan (veli) bir kimse ile, aynı yere şahsı ile ulaşan (Nebi) kimse arasında çok fark vardır.”³⁰

Miraç mevzuuna ayrı bir önem veren İbnü'l-Arabî de *Fütûhât*'ında Hz. Peygamber'in miracı ile velîlerin miracı arasındaki farka şöyle işaret eder: “Hz. Peygamber'in otuz dört isra yolculuğu vardır ki, bunların sadece birisi bedeniyle gerçekleşmiş, diğerleri rüya şeklinde ruhen gerçekleşmişti. Velilere

²⁶ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye 13*, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2010, 99.

²⁷ Muhammed Bedirhan, *a.g.e.*, 31.

²⁸ Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.*, 139, 148.

²⁹ Süleyman Uludağ, “Hücvîrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 458.

³⁰ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, 359.

gelirsek, onların ruhanî-berzahi (hayalî) isra yolculukları vardır. Bu yolculuklarda onlar, duyulur (mahsus) suretlerde hayal için bedenlenmiş manaları müşahede ederler ve suretlerin içerdiği manalara göre ilimler verilir. Onlar yeryüzünde ve gökte isra yolculukları yaparlar. Bununla birlikte onlar göğe bedenleriyle ayak basmazlar. Hz. Peygamber bedeniyle isra yapmış olmak ve gökleri ve felekleri bedeniyle geçmesi nedeniyle cemaatten farklılaşır. Hz. Peygamber mesafeleri gerçek ve bedenli bir şekilde kat eder. Bütün bunlar onun varisleri için göklerde ve onların üzerindeki mertebeler için -bedenle değil- manevi olarak gerçekleşir.”³¹

İranlı tasavvuf erbabı, âlim ve şâir, Rukniyye tarikatının kurucusu Alâüddeve-i Simnânî miracı tasavvufi öğretilerin yükseliş unsurlarını esas alarak değerlendirir ve Hz. Peygamber’in miracını buna uygun bir şekilde açıklar. Ona göre Peygamber’in bedeni ruh, ruhu kalp, kalbi de sır olup bütün vücudu Hakk’ı görmüştür. Allah’ı bütün gözleriyle görmüştür.³²

Nebî ile velînin miracı arasındaki farklar değerlendirildiğinde anlaşılmaktadır ki nebî aslî nur ile mirac eder, velî ise bu aslî nurdan feyz alarak miraca çıkar ve onun miracı vehbî ilimle olur.³³

³¹ Muhyiddin İbn Arabî, *a.g.e.*, 105.

³² Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.*, 146-147.

³³ Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.*, 140-141. Sûfiler arasında miraç edip semâlara çıktığını, Hakk’ı müşâhede edip O’nunla konuştuğunu açıkça ilk telaffuz eden Bâyezîd-i Bistâmî (v. 234/848 [?]) olmuştur. (bkz. Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.*, 139; Muhammed Bedirhan, *a.g.e.*, 44; Kadir Özköse, “Sûfilerin Mi’râc Terennümü”, *Somuncu Baba Aylık İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 18/128, Haziran 2011, 37; Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, 217.) Mîrâcî en geniş çerçevede ele alan ve hayatıyla özdeşleştiren ise Muhyiddin İbnü’l-Arabî (v. 638/1240)’dir. (bkz. Muhammed Bedirhan, *a.g.e.*, 29) İbnü’l-Arabî miraç tecrübesini iki ayrı metinde çok farklı üsluplarla anlatmıştır. Söz konusu metinlerden ilki *Kitâbu’l-İsrâ* (Muhyiddin İbn Arabî, “*Kitabu’l-İsrâ İla Makamî’l-Esra*”, [*İkinci Kitap*], *Risaleler -2-*, trc. Vahdetin İnce, Kitsan, İstanbul [t.y.], 41-136.) ki burada seyahat güzergahı remizli ifâdelerle tasvir edilmekte, secili bir nesir ve nazım içiçe geçmektedir. Diğer metin ise, aynı tecrübenin bu kez çok daha açık bir dille anlatıldığı *Fütûhâtü’l-Mekkiyye*’nin 367. bâbıdır. (Claude Addas, *İbn Arabî Kibrî-i Ahmer’in Peşinde*, çev. Atilla Ataman, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004, 163.) İbnü’l-Arabî, *Fütûhâtü’l-Mekkiyye*’de kendi miraç tecrübesini anlatmaya “Allah benim isimlerimden ibaret olan kendi isimlerinde ayetlerini bana göstermek isteyince, bir yolculuğa çıkarttı beni. Bu, bizim isra yolculuğundan olan mirasımızdır.” sözleriyle başlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* 13, 113-136.

I. 4. Nizâmî'de Miraç Kavramı

Fars edebiyatında hamse türünün kuruculuğu pâyesine sahip³⁴ Nizâmî-i Gencevî (v. 611/1214 [?]) yalnız klâsik İran edebiyatında değil, bütün cihan edebiyatında müstesna yer tutan parlak bir şâirdir. Resulzâde'nin ifâdesiyle, "Onun şiiri, hem kendi yarattığı yeni şekil - aşk efsanesi; hem bu şekil ile tam bir âhenkte bulunan mâna-ruhî tahlil; hem kendisine mahsus keskin bir ifade-remizlerin dili; hem hiçbir şeyi gözden kaçırmayan kavrayışlı görüş-kudretli tasvir; hem yükseklerde uçan geniş fantezi-parlak teşbih; hem de tesadüfe yer vermeden, her şeyi inceleyerek anlatan ve tek bir köke bağlayan kavrayışlı felsefe-vahdâniyetçi görüşle eni-konu ölçülemeyen üstün bir eserdir."³⁵

Eserlerinin konusu tasavvuf, aşk, derin felsefî meseleler mihverinde dikkat çeken Nizâmî'nin dünyasında Hz. Peygamber'in Mekke-i Mükerrime'den Kuds-i Şerîf'e, oradan gökyüzüne ve arş-ı âlâya kadar süren mukaddes seyâhati³⁶ farklı bir önem taşımaktadır. Miracın insan idrâkinin ötesinde şâirâne bir bakış ve zengin bir hayâl gücü ile açıklanabilir olması şâirin konuya teveccühünde etkili olmuştur, diyebiliriz.

Mesnevilerinde Hz. Peygamber'i överken kullandığı edebî üslup ile zirveye ulaşan şâir, *Penc Genc* [Beş Hazine]'inde bir diğer ifâdeyle *Hamse*'sinde yer alan her bir mesnevide yâni *Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker*, *Şerefnâme* ve *İkbâl-nâme*'den meydana gelen *İskendernâme* adlı mesnevisinin sadece *Şerefnâme* kısmında tevhid bahsinden sonra "Der Mî'râc-ı Peyâmbet" başlığı altında miraç hâdisesine yer vermiştir.

Şâir kimliğinin yanı sıra "yüksek neviden bir hakîm ve şeyh"³⁷ olarak da nitelenen Nizâmî, miraç kavramını tasavvufî bir nazarla yorumlamıştır. O,

³⁴ Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, XXXIII, 183; Nazir Akalın, "Nizâmî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri", *Bilgi*, 7, Güz 1998, 68.

³⁵ Mehmet Emin Resulzade *Sekizyüzcü Yıldönümü Münasebetiyle 1141-1941 Azerbaycan Şairi Nizami*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991, 31.

³⁶ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, 242.

³⁷ Mehmet Emin Resulzade, *a.g.e.*, 44.

Hız. Peygamber'in miracına eserlerinde yer verdiği gibi mânevî tecrübeler yaşadığı ve mârifet elde ettiği gecelerini miraç gecesine benzetmiştir.³⁸ Şâirin yaşadığını ifâde ettiği miraç; mânevî, rûhânî ve irfânî müşâhede olup bir nevi keşiftir. Bu keşif, insanın kendi içindeki mânevî yolculuğu şeklindedir ki Hız. Peygamber'in miracından farklılık göstermektedir.

Hız. Peygamber'in miraç hâdisesine Nizâmî'den önce Fars edebiyatında ilk defa bu edebiyatın en büyük şâirlerinden³⁹ Menûçihri-i Dâmgânî (v. 432/1040)'nin *Dîvân'*ında yer alan bir beyitte rastlanmaktadır.⁴⁰ Mi'râcnâme yazma geleneğini ise tasavvufî ve irfânî düşüncüyü şiirlerine nakşeden, İran'ın ilk ünlü mutasavvıf şâiri sayılan⁴¹ Senâî (v. 525/1131[?])'nin başlattığı kabul edilir. Senâî *Hadîkatü'l-Hakîka's*ının üçüncü bâbında na't bölümünün ardından miraç hâdisesine birkaç beyitte değinmiştir.⁴²

Nizâmî ile miraç hâdisesinin edebî gelenekte ele alınışı kendine has bir üslup kazanmış ve farklı bir renge bürünmüştür.⁴³ Nizâmî'nin şâir kimliğinin ötesinde eşyanın hakîkatine vâkıf, Allah ile kâinat, insanla âlem arasındaki bağları kavramış bir "hakîm" olduğu mi'râciyelerinde âşikâr bir şekilde görülmektedir. Onun bu konuda söz sahibi bir şâir oluşunu her bir mesnevisi üzerinden değerlendirmek makale sınırlarını aşacağı için çalışmamızı *Hamse'*de yer alan mesnevilerden gerek konuyu işleyiş ve deyiş gerek tasvirlerdeki özellik bakımından en beğenileni ve meşhuru olan⁴⁴ *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi üzerinden göstermek istedik.

³⁸ Rûhullâh Hâdî, "Nizâmî-i Gencevî ve Mi'râc-ı Resûl", *Mecelle-i Seb-k-şinâsî-i Nazm u Nesr-i Fârisî (Mecelle-i Bahâr-ı Edeb)*, 1387, Devre 1, Şumâre 1, 28.

³⁹ Sadık Armutlu, "Arap Şiirini Fars Şiirine Taşıyan Aykırı Bir Şair: Menûçihri-yi Dâmgânî", *Doğu Esintileri*, 6, 2017, 108.

⁴⁰ Rûhullâh Hâdî, "a.g.m.", 23;

⁴¹ Saime İnal Savi, "Senâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 502.

⁴² Nurdan Kaban, "Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîkası'nın Bölümleri", *Doğu Esintileri*, 15, 2021, 201-241.

⁴³ Rûhullâh Hâdî, "a.g.m.", 26. *Mahzenü'l-Esrâr'*da yer alan bir beyitten yola çıkarak Nizâmî'nin ilâhî bir dâvet olan miracın önemini, azâmetini, bu dâvet zamanı verilen nimetin değerini hurma ile sembolleştirdiğine dair bir çalışma için bkz. Siraceddin Hacı, "Nizami Genceviye Göre Hızret Mähemmâdin Merac Nemati: Bir Dadlı Xurma", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/1-2008, 377-388.

⁴⁴ Ağâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, 32.

II. Nizâmî'nin Tesiri ve *Leylâ vü Mecnûn* Mesnevisi

İran edebiyatında mühim bir merhaleyi temsil eden Nizâmî, medih tarzının zirveye ulaştığı, destânî hikâyeciliği teşvik edecek âmillerin ortadan kalktığı bir sırada mesnevileri ile bütün İran edebiyatına yeni bir yön vermiştir.⁴⁵ Firdevsî ve Senâî'den etkilenen Nizâmî'nin eserleri, kendisinden sonra gelen birçok büyük şâir tarafından tanzîr edilmişse de hiçbir nazîre, aslın mertebesine yükselememiştir. Bunlar arasında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Fuzûlî, Molla Câmî ve Emîr Hüsrev-i Dihlevî gibi ekol sahibi şâirler anılabilir. Ayrıca 15. ve 16. yüzyıl divan edebiyatımızın mâruf "hamse" cileri onun tesiri altında kalmışlardır.⁴⁶

Nizâmî, *Hamse*'sinde yer alan mesnevilerden üslûbu, kurgulaması ve ifâdesiyle en başarılı eserini *Leylâ vü Mecnûn* ile ortaya koymuştur.⁴⁷ Arap kaynaklarına dayanan İslâmî edebiyatın en dokunaklı aşk macerası *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesi ilk defa onun tarafından yaklaşık beş bin beyitlik bir mesnevi olarak kaleme alınmıştır. Nizâmî, 584/1188 tarihinde Şîrvânşâhlar'dan Ahsitân b. Menûcihr adına "mef'ûlü/mefâ'ilün/fe'ûlün" kalıbıyla yazdığı bu eserde, Mecnûn'un aşkına tasavvufî bir mahiyet vermiş ve bu basit hikâyeyi şiirle yoğurarak romantik bir macera haline sokmuştur.⁴⁸

Tenkitli ilk neşrini Vahîd-i Destgirdî'nin gerçekleştirdiği eserin (Tahran 1317 hş. /1938) daha sonra birçok neşri yapılmış, sonuncusu Berât-i Zencânî tarafından hazırlanmıştır (Tahran, 1374 hş./1995). *Leylâ vü Mecnûn*'u Ali Nihad Tarlan (İstanbul, 1943) ve M. Faruk Gürtunca⁴⁹ (İstanbul, 1966) mensur olarak, A. Naci Tokmak (İstanbul, 2013) ise manzum olarak Türkçe'ye, James

⁴⁵ Saime İnal Savi, "Fars Edebiyatında Hamseler", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Fasikül 1, 14, Erzurum 1986, 37.

⁴⁶ Mehmet Kanar, *a.g.m.*, 183-184; Nizami, *Leylâ ile Mecnun*, çev. Ali Nihat Tarlan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, I.

⁴⁷ Mehmet Kanar, *a.g.m.*, 184.

⁴⁸ Ağâh Sırrı Levend, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, yay. haz. Hakan Yaşar, Selçuk Karakılıç, Erdal Baran, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, I, 65; Ağâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, 11.

⁴⁹ M. Faruk Gürtunca, Samed Vurgun'un çevirisini İstanbul Türkçesine göre düzenlemiştir.

Atkinson manzum olarak İngilizce'ye (London, 1926), A. Globa mensur olarak Rusça'ya (Moscow, 1935), Samed Vurgun⁵⁰ da manzum olarak Azerbaycan Türkçesi'ne (Bakü, 1947) çevirmiştir.⁵¹

Nizâmî'den sonra bu mesneviyi kaleme alanlar onun izini takip etmişler; konuyu biraz değiştirmek, yeni motifler eklemekle birlikte efsaneye girişte, hikâyeyi bölümlere ayırmada, bölümlere girerken yapılan tasvirlerde hep ona uymuşlardır.⁵² Esere yazılan birçok nazîre arasında Fuzûlî (v. 963/1556)'nin aynı adla 942/1535 tarihinde yazdığı eseri ona yaklaşabilmiştir.⁵³ Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda Nizâmî etkisini belirlemeye yönelik yapılan çalışmalarda; mesnevinin başında Nizâmî'nin adının anılması, onun eserinden üç beytin aynen alınması, iki eserin aynı aruz kalıbıyla (mef'ûlü/mefâ'ilün/fe'ûlün) yazılması ve hikâyenin ana çizgileriyle Nizâmî'nin eseriyle paralellik göstermesi gibi belli başlı noktalara işaret edilmiştir. Türk edebiyatında birçok mesnevîde görülen bu etkilenmenin "terceme veya taklîd" anlamında olmadığı da belirtilmiştir.⁵⁴ Fuzûlî, Nizâmî'nin

⁵⁰ Samed Vurgun'un bu çeviriyi nasıl yaptığına dair elimizde kesin bilgi yoktur. Xəlil Yusifli, "İnsan Dühasının Əlçatmazlıq Nümunəsi" başlıklı taktiz yazısında çevirinin Nizâmî-yi Gencevî'nin eserlerinin (Azerbaycan Türkçesine) çevirileri arasında en iyilerinden biri, belki de en iyisi olduğunu iddia eder. Vurgun'un dilinde doğallık, edebî güç ve acıklık olduğunu ifâde eden Yusufu, çalışmanın içerik açısından özgün metne yakın olup olmadığı konusunda herhangi bir şey söylemez. O, okuyucuların bu çalışmanın çeviri bir eser olduğunu dahi hissetmeyeceklerini düşünür. bkz. Nizami Gəncəvi, *Leyli və Məcnun*, trc. Səməd Vurğun, Lider Nəşriyyat, Bakı 2004, 13. Samed Vurgun'un hayatı, edebî kimliği, eser ve çalışmaları hakkında bilgi için bkz. Yavuz Sinan Ulu, *Samed Vurgun'un Şiirlerinde Yapı ve İzlek*, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan 2014; Taşkın İşgören, *Samed Vurgun, Hayatı-Sanatı ve Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2016.

⁵¹ Mehmet Kanar, *a.g.m.*, 184. Eserin farklı dillerde yapılan tercümeleri ile ilgili bilgi için bkz. *Persian Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Volume V Poetry of the Pre-Mongol Period, Second, Revised Edition by François de Blois, The Royal Asiatic Society and Routledge-Curzon, London 2004, 400-401.

⁵² Ağâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, 32.

⁵³ Mehmet Kanar, *a.g.m.*, 184.

⁵⁴ İsmail Ünver, "Fuzûlî'nin İki Mesnevîsinde Nizâmî Etkisi", *Türkoloji Dergisi*, 9/1, 1991, 20. Ayrıca bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, 267-268.

açtığı yolda ilerlese de eserini bir nakkaş misali kendi renkleriyle dokumuş; ruh dünyasını, âleme ve aşka bakışını bu eseriyle en güzel şekilde âşikâr kılmıştır.

III. Nizâmî ile Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* Mesnevilerinde Yer Alan "Mi'râc" Bölümlerinin Mukayesesi

Leylâ ve Mecnûn mesnevisi bağlamında Nizâmî ile Fuzûlî'yi karşılaştırmaya yönelik birçok çalışma yapılmıştır.⁵⁵ Yapılan çalışmalar genelde hikâye örgüsü, üslup, edebî söylem, şekil ve mânâ bakımından benzerlik ile farklılıklar gibi mevzular çerçevesinde çeşitlenmiştir. Biz bu minvalde yapılan çalışmalara katkı sağlamak adına ele aldığımız miraç konusunun her iki şâirin aynı isimli eserinde nasıl bir söylemle kaleme alındığını mukayeseli olarak göstermeye çalıştık. Bu gayeyle beyitlerin içeriğine göre bir başlık belirleyip her iki şâirin beyitini alt alta yazdık. Böylece Nizâmî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinin Fuzûlî'yi yalnızca hikâyeyi ele almada değil, miraç hâdisesini dile getirmede de ne derece etkilediğine işaret etmek istedik. Ayrıca Fuzûlî'nin "esrârını" Nizâmî'den "alarak" yazdığı beyitlerdeki mânâ ve söyleyiş birlikteliğinin yanı sıra ince farklılıklara da dikkat çekmeye çalıştık.

⁵⁵ Nizâmî ve Fuzûlî'ye dâir yapılan mukayeseli çalışmalar için bkz. Hamit Araslı, "Leyli ve Mecnun' Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 6, 1958, 17-39; Fuzûlî, *Leylâ and Mejnûn*, (Translated by Sofi Huri; Introduction and Notes by Alessio Bombaci), London 1970, 87-112; Mehmet Emin Resulzade, *Sekizyüzcü Yıldönümü Münasebetiyle 1141-1941 Azerbaycan Şairi Nizami*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991, 300-319; Celil Teclil, *Mukâyese-i Leylî vü Mecnûn-ı Fuzûlî ve Nizâmî*, Tahran 1374; Nazir Akalın, "Nizami-yi Gencevi ile Fuzuli-yi Bağdadi'nin Leyli u Mecnun Mesnevilerinin Tartışmalı Mukayesesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, Konya 1997, 201-217; Yasemin Akkuş, "Nizâmî ve Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn'unda 'Nevfel' ve 'Nevfel'li Sahnelerin Mukâyesesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8, İstanbul 2012, 1-20; Hicabi Kurlangıç, "Nizâmî ve Fuzûlî'nin Leyla ve Mecnun Mesnevileri", 6. *Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu Tarihte Ortak Şahsiyetlerin Etkileri ve Günümüze Yansımaları Bildiri Metinleri 01-02 Haziran 2009*, (Editörler: Hicabi Kurlangıç, Şerife Yerdemir), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, 27-41; Yasemin Akkuş, "Fuzûlî ve Nizâmî'nin 'Leylâ vü Mecnûn' Mesnevilerinde Tabiata Kaçış Psikolojisi", *VI. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi*, Selçuk Üniversitesi, Konya 12-14 Ekim 2016, 943-956; Yasemin Akkuş, "Ölüm Yolunda İki Şâir, Bir Âşık", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, Nisan 2017, 21-36.

Nizâmî'nin mesnevisi çalışmamızda esas aldığımız Naci Tokmak'ın⁵⁶ çevirisinde 3654 beyitten müteşekkildir. Mi'râciyye bölümü 149-214. beyitler arasında yer almakta olup "Mi'râc-é Pëygamber" başlığını taşımaktadır. Toplam 66 beyittir.

Fuzûlî'nin mesnevisi ise çalışmamızda esas aldığımız Muhammet Nur Doğan'ın⁵⁷ yayınında 3098 beyitten müteşekkildir. Mi'râciyye bölümü 218-258. beyitler arasında yer almakta olup "Bu şeb-i mi'râc şânıdır ve Tulû'-i âfitâb-ı âsmânî dâstânıdır" başlığını taşımaktadır. Toplam 41 beyittir.

Göge Yükseliş

Hz. Peygamber'in bu kutlu yolculuğu göklere müteveccihdir. Nizâmî bu yükselişi yedi kat gökyüzü ve anâsır-ı erbaa ile ilişkilendirir. Fuzûlî ise bu yükselişte göklerin dokuz katına ulaşıldığını ifâde eder:

Nizâmî:

از هفت خزینه در گشاده
بر چهار گهر قدم نهاده

Ey yedi kat gökyüzünün kapısını açan,
Toprağa, su, hava ve ateşe ayak basan, [150]

Fuzûlî:

Basdun ayagun bu çâr-tâka
Çıhdun derecât-ı nüh-revâka[229]

"Ayağını bu çardağa (dünyaya) bastın ve göklerin dokuz katına yükseldin."

Semâ ehlinin Hz. Peygamber'le vuslat hasreti

O kutlu nebî, arz ehlinin olduğu kadar semâ ehlinin de hasret ile yolları gözlenen sevgilisidir. Nizâmî bu hasretle bekleyişte, nizâm içerisinde iki sıra

⁵⁶ Nizâmî'nin eseri için Naci Tokmak'ın çalışmasını esas aldık. Verdiğimiz beyit numaraları söz konusu çalışmaya göredir. bkz. Nizâmî-yi Gencevî, *Leylâ ile Mecnun*, çev. A. Naci Tokmak, Say Yayınları, İstanbul 2013.

⁵⁷ Fuzûlî'nin eseri için Muhammet Nur Doğan'ın çalışmasını esas aldık. Verdiğimiz beyit numaraları söz konusu çalışmaya göredir. bkz. Fuzulî, *Leylâ ve Mecnun Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, haz. Muhammet Nur Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

dizilen yedi feleğin ve teslimiyet içerisinde emir bekleyen semâ ehlinin hâlini bir köleye benzetir. Fuzûlî ise bu hasreti tasvir ederken meleklerin özlemini, feleklerin vuslat talebini, yıldızların binlerce göz açarak beklediklerini dile getirir:

Nizâmî:

جبریل رسید طوق در دست
کز بهر تو آسمان کمر بست

Cebrâil elinde kölelik boyunduruğu geldi,
“Semâ âlemindeki herkes emrinde!” dedi, [155]

بر هفت فلک دو حلقه بستند
نظاره تست هر چه هستند

“Yedi felekte olanlar iki sıra dizildiler,
Kim varsa orada, hepsi yolunu gözlediler. [156]

Fuzûlî:

Müştâk-ı cemâldür melekler
Muhtâc-ı visâldür felekler

Eyvân-ı sipihrde sitâre
Min min göz açupdur intizâra [226-227]

“Melekler güzel yüzünü özlüyorlar, felekler sana kavuşmaya muhtaçlar.”

“Gökyüzünün eyvanında yıldızlar seni beklemeye binlerce göz açmışlar.”

Ay, Güneş ve Feleklerin Hz. Peygamber’e Muhabbeti:

Kâinatta muhabbete âşinâlık, yalnız insana has değildir. Muhabbet-i Resûlullâhın deryâsına gark olmak, arzın sınırlarının ötesinde ay, güneş, feleklerin de alın yazısıdır.

Konu ile ilgili beyitlere baktığımızda Nizâmî, Hz. Peygamber’i güneşe teşbih ederken; Fuzûlî, güneşin ışığını onun nurundan aldığını söyler:

Nizâmî:

برخیز هلا نه وقت خوابست
مه منتظر تو آفتابست

Uyuma, kalk! Şimdi uyku zamanı değildir,
Ay, sen güneşin gelmesini beklemektedir. [157]

Fuzûlî:

Na'leynüne sürdi yüz meh-i nev
Hurşîd ruhünden aldı pertev [230]

“Yeni Ay senin pabuçlarına yüz sürdü; Güneş ise, ışığını senin yüzünden aldı.”

Feleklerin zikredildiği beyitlerde ise her iki şâir de feleklere gelenekte tensip edilen vasıflarla bir bağ kurarak, her birinin Hz. Peygamber’e olan hürmetini, hasretini, muhabbetini dili kullanmadaki mahâretleri nispetinde zikretmişlerdir:

Nizâmî:

در نسخ عطارد از حروف
منسوخ شد آیت و قوفت

Felek kâtibi Merkür, yazmak için aldı kalem,
Vukufunu görüp yazmaktan el çekti kalem. [158]

Fuzûlî:

Gösterdi Utârid ihtirâmun
Hat verdi ki men senün gulâmun [231]

“Utarit sana sonsuz hürmet gösterdi ve ‘Ben senin hizmetçinim’ diye yazıverdi.”

Nizâmî:

زهره طبق نثار بر فرق
تا نور تو کی برآید از شرق

Venüs saçları tabağı başında yolunu gözlüyor,
Nurunun ufuktan doğacağı zamanı bekliyor. [159]

Fuzûlî:

Nahîd'ün edüp füzûn neşâtın
Bezm-i tarab eyledün bisâtın [232]

Zühre yıldızının neşesini artırarak, sathını eğlence meclisine döndürdün."

Nizâmî:

خورشید به صورت هلالی
زحمت ز ره تو کرده خالی

Güneş iki büklüm olmuş yolunu temizliyor,
Hilal gibi kıvrılmış tozu, toprağı temizliyor. [160]

Fuzûlî:

İkbâlün olup karîn-i hurşîd
Öğretti Mesih'e resm-i tecrîd [233]

"Talihin güneşe yaklaşıp, Mesih'e tecrit yolunu öğretti."

Nizâmî:

مریخ ملازم بناقت
موکب رو کمترین وشاقت

Mars koruma görevlin olmak için bekliyor,
Maiyetindeki uşaklardan biri olmak istiyor. [161]

Fuzûlî:

Tîgunda bulup nizâm eyyâm
Ta'lim-i şecâ'at aldı Behrâm [234]

"Zaman senin kılıcın ile düzen buldu. Merih yıldızı da (kılıcından) kahramanlık dersi aldı."

Nizâmî:

دراجه مشتری بدان نور
از راه تو گفته چشم بد دور

Jüpiter aydınlığıyla önüne kalkan oluyor,
Uzaktan: "Allah nazardan saklasın." diyor. [162]

Fuzûlî:

Bircîs'e müsâ'id oldu ikbâl
Feyz-i kademünden oldu hoş-hâl [235]

"Talih Müşteri'ye uygun düşünce, senin ayağının uğurundan ötürü işleri yoluna girdi."

Nizâmî:

کیوان علم سیاه بر دوش
در بندگی تو حلقه در گوش

Zuhâl siyah alemi omzuna atmış bekliyor,
Sana hizmet edecek bir köle misâli bekliyor. [163]

Fuzûlî:

Keyvân şeb-i Kadrin eyledün rûz
Oldun ana şem'-i meclis-efrûz [236]

"Satürn'ün Kadir gecesini gündüze çevirdin; onun meclisini aydınlatan ışık oldun."

Nizâmî:

ربع فلک از چهارگوشه
داده ز درت هزار خوشه

Feleğin tarlası dört bir yanda mahsül verdi,
İnci tânelerini andıran binlerce yıldız verdi. [171]

Fuzûlî:

Râyet sâf-ı sâbitâta çekdün
Ol mezra'a mihr tohumun ekdün [237]

"Sabit yıldızlar safına bayrak çektin; o tarlaya sevgi tohumunu ektin."

Kadir Bilenin Kadir Gecesi⁵⁸:

Hakikat nazarı ile bakıldığında Cenab-ı Hakk'a kurbiyet makamının en müstesnası olarak görülen miraç, Hz. Peygamber'in Hak katındaki kadrine

⁵⁸ İslâm kültüründe Kadir gecesi, Kur'an-ı Kerim'in indirildiği kutsal geceye verilen addır. "Kadr sûresinde verilen bilgiler, Kur'an'ın ramazan ayında (el-Bakara, 2/185)

ve rütbesine ârif olduğu “Kadir Gecesi” dir. Bu hakikat iki şâirin de kaleminde benzer şekilde ifâdesini bulmuştur:

Nizâmî:

امشب شب قدر تست بشتاب
قدر شب قدر خویش در یاب

Bu gece senin kadir gecendir, durma, yürü,
Kadir gecesidir, gecenin kadrini bil, yürü. [165]

Fuzûlî:

Cibrîl yetüp yetürdi fermân
K’ey serv-i riyâz-ı ilm ü irfân
Ey kadri büleñd pâdişeh dur
Lutf et şeb-i Kadr kadrin artur [222-223]

“Cebrail gelip şu fermanı ulaştırdı: ‘Ey ilim ve irfan bahçesinin servisi, ey kadri yüce padişah, kalk; lütfet de Kadir gecesinin değerini artır!’”

ve bütün hikmetli işlerin kararlaştırıldığı mübarek bir gecede (ed-Duhân, 44/3-4) indirildiğine dair âyetlerle birlikte ele alındığında Kadir gecesinin ramazan ayı içinde bulunduğu sonucu ortaya çıkar. Bu gecenin daha çok ramazanın son on veya yedi günündeki tekil gecelerde aranması gerektiğine dair hadisler (Buhârî, ‘Fazlü leyleti’l-Kadr’, 2-3; Müslim, ‘Şiyâm’, 205-220) gecenin tesbitiyle ilgili bazı ipuçları vermektedir. Bu husuta sahâbeden gelen rivayetlerde en çok ramazanın 27. gecesi öne çıkıyorsa da (Müslim, ‘Salâtü’l-müsâfirîn’, 179-180, ‘Şiyâm’, 220-221; Ebû Dâvûd, ‘Şehru Ramazân’, 2, 6; Tirmizî, ‘Savm’, 72) bu rivayetler ihtilâflı olduğundan kesinlik ifade etmemektedir.” (M. Sait Özervarlı, “Kadir Gecesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV, 125). Sûflerinin ıstılahlarında ise Kadir gecesi şu anlama gelmektedir: “Salık bu gece öyle özel bir tecelliye mazhar olur ki, bununla mabuduna nispetle kadrini ve rütbesini bilir. Bu ise salikin aynü’l-cem’e ve marifette sona ulaşmış olanların makamına vuslatının başladığı andır.” Abdelbaqî Meftah, “Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî ve Sufilere Göre Kadir Gecesi”, trc. Ali Vasfi Kurt, *Ramazân ve Oruç*, (Editörler: Berat Açıl, Fahrettin Altun, Serhat Aslaner, Mustafa Demiray, Halis Kaya), Ümraniye Belediyesi, İstanbul 2015, 137. Beyitlerdeki “Kadir Gecesi” ifâdesini idrak için hâdiseye sûflerinin işaret ettiği hakikat nazarı ile bakmak gerektiği kanaatindeyiz.

Kâbe kavseyn Makamı⁵⁹

Kur'ânî sırları katından Habîb'ine âşikâr kıldığı, Cebrâil ve diğer bütün mukarreb meleklerin ulaşamadıkları yalnız ona has kılınan kâbe kavseyn

⁵⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de miraç hâdisesi ile ilgili olarak Necm sûresi 9. âyet-i kerîmede "فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ" "Öyle ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu." buyurulmaktadır. "Kavseyn 'iki yay' mânasına gelir; kab de yayın kabzasıyla kirişlerin bağlandığı iki köşe aralığına denir ki bir yayda iki kab bulunur. Kab kelimesinin yayın kabzasıyla kirişi arasını ifade etmek için kullanıldığı da olur. Kabe kavseyn ifadesi hakkında çok geniş açıklamalar ve burada kastedilen mâna ile ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlar şöyle özetlenebilir: a) O dönemde Araplar bir antlaşma yaparlarken iki yay çıkarıp üst üste koyarak tek bir yay görünümü verirler (kablerini birleştirirler), sonra ikisini birlikte çekip bir ok atarlar böylece tam olarak ahidleştiklerini simgelerlerdi. Buna göre kabe kavseyn hem maddî anlamda fevkalâde yakın olmayı hem de mânevî bir yakınlığı ifade eder. b) Hicaz dilinde 'kavs' kelimesi bir uzunluk ölçüsü (zirâ) anlamında kullanılırdı. Buna göre iki arşın uzunluğunda bir mesafenin kastedildiği söylenebilir. c) Kabe kavseyn ifadesini dönüştürme (kalb) yöntemine göre 'bir yayın iki ucu arasındaki mesafe kadar' şeklinde anlamak da mümkündür. Âyet 'hatta daha yakın oldu' şeklinde tamamlanmakta, böylece 'Âdetâ elini uzatsa degecek kadar yakındı' mânasına gelen maddî bir yakınlık tasviri yapılarak, - mânevî anlamda Resûlullah'ın vahyi aldığı kaynağın sağlamlığına, arada vahye hiçbir şeyin karışma ihtimalinin bulunmadığına dikkat çekmenin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Daha çok tasavvufî ve işârî tefsirlerde itibar edilen bir yoruma göre ise buradaki yaklaşma olayı mi'râcda Allah ile peygamberi arasında gerçekleşmiştir." <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Necm-suresi/4789/5-18-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 17.07.2021) Ayrıca mutasavvıflara göre "kabe kavseyn" tâbiri "kalbin yakalaşabileceği en yüksek kurb [yakınlık] derecesine işaret eder." (Annemarie Schimmel, *a.g.e.*, 219.) Bu kurbiyete ifade eden "kabe kavseyn makamı", yüz yirmi dört bin peygamber arasında yalnızca rahmet peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)'e müyesser olmuştur. O, insan idrakinin ötesinde açıklanamaz bir makama ulaşmıştır. (Rûhullâh Hâdî, "a.g.m.", 23.) *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eserinde Hucvirî, bu yakınlık makamında Hz. Peygamber'in mânevî tekâmülünü şöyle ifade etmiştir: "Resûlullah (s.a.)'ı miraca götürdükleri zaman, onu kurb makamına ulaştırdılar. O zaman nefsi kevn (ve mâsiva)den kesildi ve (esasen) kalbinin bulunduğu dereceye ulaştı. Böylece nefs kalbin derecesine ve ruh sır mahalline vâsıl oldu. Sır, derecelerde fâni ve makamlarda mahv oldu. Nişandan nişansız, delâletten delâletsiz kalmış, müşahede müşahededen gâip olmuş, mugayebeden (gayve halinde olmaktan ürküp) kaçmış, beşerî meşrep (ve tabiat) mütelâşi (ve helâk) olmuş, nefsanî maddeler yanıp kül olmuş, tabii kuvvetler yok olmuş, böylece Rabbanî şevâhid (şâhit ve tecelliler) onun velâyetinde ayan-beyan olmuş, kendinden kendisi ile kalmamış (kendinden geçince Hakk'la bâki olmuş), mâna mânaya ulaşmış, ezeli olanın keşfinde (ve temaşa edilmesinde) mahvolmuş, iradesi ve ihtiyarı olmaksızın teşevvukunu (ve özlem halini) irade ve ihtiyar etmiş." (Hucvirî, *a.g.e.*, 439.)

makamı ile Rab Resûl'ünü miraçta şereflendirmiştir. Bu makamın üstünlüğü ve Resûl'e has oluşu iki şâir tarafından da benzer ifadelerle vurgulanmıştır:

Nizâmî:

خرگاه برون زدی ز کونین
در خیمه خاص قاب قوسین

Çıkıp iki âlemin dışında bir çadır kurdun,
Özel kâbe kavseyn çadırında yer tuttun [186]

Fuzûlî:

Ref' oldı sana hicâb-ı mâbeyn
Nüzhet-gehün oldı Kâbe kavseyn [241]

“Aradaki perde senin için kaldırıldı; Kâbe kavseyn senin seyrangâhın oldu.”

Getdün oraya ki getmek olmaz
Yetdün oraya ki yetmek olmaz [242]

“Öyle bir yere gittin ki, gidilmesi mümkün değil; öyle bir yere ulaştın ki, ulaşılması mümkün değil.”

Dilenenin Makbuliyet Zamanı

Miraç ki vuslatın en üst mertebesidir, bu mertebenin verdiği mânevî zevk ile gönülden dilenilen her murâdın da makbuliyet zamanıdır. Duâların makbul olduğu o ânda Nizâmî, Hz. Peygamber'in arzu ettiklerini Hak'tan dilediğini, dilediklerinin lutfedildiğini belirtir. Fuzûlî ise Hz. Peygamber'in ümmetinden Hakk'a dilekleri ulaştıran, Hak'tan ümmetine müjdeler getiren bir elçi olduğuna işaret eder:

Nizâmî:

درخواستی آنچه بود کامت
درخواستہ خاص شد به نامت

Arzu ettiğin şeyleri diledin hep Tanrı'dan,
İsteklerin yerine getirildi Tanrı tarafından. [189]

Fuzûlî:

Bizden Hak'a arzlar yetürdün
Hak'dan bize müjdeler getürdün [243]

“Bizden Hakk'a dilekler ulaştırdın; Hak'tan ise bize müjdeler getirdin.”

Mutluluk Kapısı

İki cihân serverinin yolunu yolu bilen, ondan yüz çevirmeyen ebedî mutlulukla nasiplenmiştir. Bu konuda her iki şâir de aynı düşüncededir:

Nizâmî:

وان کو کمر وفات بسته
بر منظره ابد نشسته

Her kim vefâlı çıkıp yolundan ayrılmadıysa,
Ebedi mutluluğa ve devlete erişti bu yolda. [198]

Fuzûlî:

Açdun der-i iltifât u in'âm
Verdün gereğince her kime kâm [251]

“İltifat ve nimetler kapısını açtın ve herkese gereğince saadetler dağıttın.”

Yeryüzüne Dönüşte Bahşedilen Hazine

İlim ve irfân kaynağı Resûl, bu kutsal yolculukta irfânî hazînelerle mütehallî olmuştur. Nizâmî, Hz. Peygamber'in göklere müteveccih yolculuğundan “hazîne gibi dünyâyâ” döndüğüne; Fuzûlî ise bu dönüşle “marifet mahzeninin kilidi” ile “merhamet nimeti ümidi”nin bahşedildiğine değinir:

Nizâmî:

ای مصعد آسمان نوشته
چون گنج به خاک بازگشته

Ey göklerin en tepesine kadar çıkıp oturan,
Daha sonra da hazîne gibi dünyâyâ dönen. [200]

Fuzûlî:

Hem mahzen-i ma'rifet kilîdi

Hem ni'met-i merhamet ümidi [245]

"Hem marifet mahzeninin kilidini hem merhamet nimeti ümidini (bahşetti)."

Duâ ve Niyâz

Şefkat ve merhamet peygamberi olan Hz. Peygamber'in şefâati, Nizâmî'nin de Fuzûlî'nin de kalbî duâsıdır. Nizâmî, son cümlesinde hakikati görmeğe engel "perde"nin "gözden kaldırılması"ni "günâhları örtmesi"ni talep ederken; Fuzûlî, "âl ve ashabın rızasının yağmuru"nun "varlığının gül bahçesini" suya kandırmasını dilemektedir:

Nizâmî:

ای کار مرا تمامی از تو

نیروی دل نظامی از تو

Bütün işlerimin olmasını sağlayan sensin,

Nizâmî'ye manevi gücünü sağlayan sensin. [212]

زین دل به دعا قناعتی کن

وز بهر خدا شفاعتی کن

Onun gönülden ettiği duâlarını kabul et,

Allah rızâsı için Nizâmî'ye de şefaet et. [213]

تا پرده ما فرو گذارند

وین پرده که هست بر ندارند

Ki gözümüzün önündeki perdeyi alsınlar,

Günâhımızı örten perdeyi kaldırasınlar. [214]

Fuzûlî:

Çün şefkat-i âmun oldı maksûm

Lutf eyle meni hem etme mahrûm [252]

"Herkesi kuşatan şefkatin insanlara dağıtıldığında, lütfet de, beni mahrum etme!"

Bî-çâre Fuzûliyem ki zârem
Züll-i güneh ile hâk-sârem [253]

“Bîçare Fuzulî’yim; ağlayıp inliyorum, günah zilleti yüzünden perişanım.”

Tedbîrde süstem ü sebük-rây
Sen bir meded etmesen mana vay [254]

“Tedbirde gevşek ve iradesizim; sen yardım etmezsen, vay hâlime!”

Ey meş’ale-i tarîk-ı târîk
V’ey râh-nümâ-yı râh-ı bârîk [255]

“Ey karanlık yolların meş’alesi ve ey dar geçitlerin kılavuzu!”

İhsânunı hâdî-i tarîk et
Bir feyz-i nazar mana refik et [256]

K’âlâyîş-i ihtilâfdan pâk
Pey-revligün eyleyem tarab-nâk [257]

Gül-zâr-ı vücûdum ede sîr-âb
Bârân-ı rızâ-yı âl ü ashâb [258]

“İhsanını yol gösterici eyle; lütufkâr bakışını bana yoldaş kıl ki, ihtilâf bulaşığından kurtulmuş olarak, coşkunun bir sevinçle izinden gideyim; (böylelikle) âl ve ashabının rızasının yağmuru, varlığımın gül bahçesini suya kandırsın.”

Yukarıdaki mukayeseli beyitlerden de anlaşıldığı üzere her iki şâir de Hz. Peygamber’in hayatının en şîrâne kısmı diyebileceğimiz miraç hâdisesini; estetik bir üslup içerisinde, kendi hayâl dünyalarının derinliği nispetinde uygun bir hâl, tavır, edâ ile dile getirmişlerdir.

Sonuç

Miraç bir diğer ifâdeyle göğe yükseliş tasavvuru, kadim geleneğe ve tasavvufî öğretilere de olmakla birlikte kâmil mânâsıyla Hz. Peygamber’in bir mucizesi olarak gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber’in şefâat, âriflerin mârifet elde ettikleri bu mânevî tecrübe Hakk’a kurbîyet makamının en müstesnası

kabul edilmiştir. Miraç, Peygamber âşıklarının muhabbetle bezenmiş şairlerinde şâirin konuya vukufiyeti, ifâde gücü, mahâreti, mânevî idrâki ve hayâl dünyasındaki zenginliği nispetinde edebî bir üslupla dile getirilmeye çalışılmıştır.

Fars edebiyatında miraç hâdisesini ilk defa ciddi bir şekilde ele alan şâir Nizâmî'dir. Miracı kendi mânevî tekâmül yolunda tecrübe eden Nizâmî, Hz. Peygamber'in miraç hâdisesine diğer şâirlerden daha fazla teveccüh göstermiş, *Penc Genc* adıyla da anılan *Hamse'sini* oluşturan her mesnevîde yer vermiştir. Şâirin kullandığı terkiplerdeki güzellik, tasvirlerdeki estetik, hayâllerdeki derinlik ve letâfet, ifâdeler ve mânâlardaki derinlik kendinden sonra gelenlere ve takipçilerine rehber olmuştur.

Nizâmî'nin *Hamse'sinde* yer alan mesnevîlerden konusu, üslubu ve ifâdesiyle en başarılı ve meşhur olanı *Leylâ ve Mecnûn'dur*. Nizâmî'den sonra bu mesneviyi kaleme alanlar, onun izini takip etmiş, konuyu biraz değiştirip yeni motifler eklemekle birlikte hikâyenin genel tasvirinde hep ona uymuşlardır. Esere yazılan birçok nazîre arasında en muvaffak olanı Fuzûlî'nin aynı adla kaleme aldığı mesnevisidir. Fuzûlî, Nizâmî'den mesnevinin kurgusu noktasında etkilenmekle birlikte miraç hâdisesini kaleme aldığı beyitlerde de üstâdının tesirinde kalmıştır. Fuzûlî'nin kaleme aldığı mesnevîler arasında yalnız *Leylâ ve Mecnûn'da* mi'râciyye bölümünün yer alması da bu tesiri açıkça ifâde etmektedir.

Her iki mesnevîde de göğe yükseliş tasavvuru, semâ ehlinin Hz. Peygamber'i karşılaması ve ona muhabbeti, mazhar olunan tecelliler ve elde edilen mârifet bağlamında miraç gecesinin Kadir gecesini olarak anlamlandırılması, kâbe kavseyn makamı, Hz. Peygamber'in Hak katından mânevî lütuflarla dönüşü benzer ifâdelerle fakat şâirlerin ifâde gücü, hayâllerinin genişliği, idrâklerinin derinliği nispetinde ince farklarla dile getirilmiştir. Nizâmî'nin miraç hâdisesine farklı bir ehemmiyet verip her mesnevîde bu mevzuyu kaleme alması söz konusu mi'râciyyedeki ifâde kudretinden de anlaşılmaktadır. Fuzûlî'nin kaleme aldığı bu tek mi'râciyyede bilhassa hayâl gücünün derinliğinin kelâma dökülüşü etkileyicidir. Mi'râciyyenin sonunda her iki şâir de şefâat talebindedir.

Netice itibarıyla Hz. Peygamber'e duydukları muhabbet ve hürmeti eserlerinde âşikâr kılan bu iki şâir, *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîlerinde yer alan

mi'râciyyede genel anlamda benzer bir hâl, edâ ve söylem içerisinde hem Resul'e olan muhabbetlerini hem de onun en büyük mucizesi kabul edilen miracı terennüm etmişlerdir.

Miraç hâdisesi mihverinde yapılan bu mukayesesinin Nizâmî ile Fuzûlî özelindeki çalışmalara katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz. Ayrıca Nizâmî gibi miraç bahsine eserlerinde özel olarak yer veren şâirlerin tespiti ile isrâ ve miraç konusunun ele alındığı mi'râcnâmeler üzerine yapılan çalışmaların daha da zenginleşeceğini düşünmekteyiz. Bu yaklaşım miraç yazma geleneğinin seyrini, miracın edebiyatımızdaki yerini ve ehemmiyetini tespit noktasında da fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ADDAS, Claude, *İbn Arabi Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, çev. Atila Ataman, Gelecek Yayıncılık, İstanbul 2004.
- AKALIN, Nazir, "Nizami-yi Gencevi ile Fuzuli-yi Bağdadi'nin Leyli u Mecnun Mesnevilerinin Tartışmalı Mukayesesini", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, Konya 1997, 201-217.
- AKALIN, Nazir, "Nizâmî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri", *Bilig*, 7, Güz 1998, 67-91.
- AKAR, Metin, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- AKKUŞ, Yasemin, "Fuzûlî ve Nizâmî'nin 'Leylâ vü Mecnûn' Mesnevilerinde Tabiata Kaçış Psikolojisi", *VI. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi*, Selçuk Üniversitesi, Konya 12-14 Ekim 2016, 943-956.
- AKKUŞ, Yasemin, "Nizâmî ve Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn'unda 'Nevfel' ve 'Nevfel'li Sahnelerin Mukâyesesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8, İstanbul 2012, 1-20.
- AKKUŞ, Yasemin, "Ölüm Yolunda İki Şâir, Bir Âşık", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, Nisan 2017, 21-36.
- ARASLI, Hamit, "Leyli ve Mecnun' Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 6, 1958, 17-39.
- ARMUTLU, Sadık, "Arap Şiirini Fars Şiirine Taşıyan Aykırı Bir Şair: Menûçihri-yi Dâmğânî", *Doğu Esintileri*, 6, 2017, 65-146.
- CEYLAN, Ömür, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

ÇELEBİOĞLU, Ayşe, “İlahi Komedi ve Mi’raçnâmelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, Ekim 2019, 67-88.

Firdevsî, *Şahnâme I*, çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2018.

Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1413/1993.

Fuzûlî, *Leylâ and Mejnûn*, (Translated by Sofi Huri; Introduction and Notes by Alessio Bombaci), London 1970.

Fuzulî, *Leylâ ve Mecnun Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, haz. Muhammet Nur Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Gâncêvi, Nizami, *Leyli vâ Mecnun*, trc. Sәмәd Vurğun, Lider Nәşriyyat, Bakı 2004, 13.

GÜNDÜZ, Şinasi, Yavuz Ünal, Ekrem Sarıkçioğlu, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Vadi Yayınları, Ankara 1996.

GÜRSEL, Selim, “Dante’nin Yolculuğu”, *Akademya*, 8, 1998, 48-54.

Hacı, Siracëddin, “Nizami Gâncêviye Göre Hәzrәt Mәhәmmәdin Merac Nemәti: Bir Dadlı Xurma”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/1-2008, 377-388.

GÜRSEL, Selim, “Dante’nin Yolculuğu”, *Akademya*, 8, 1998, 48-54. Hacı, Siracëddin, “Nizami Gâncêviye Göre Hәzrәt Mәhәmmәdin Merac Nemәti: Bir Dadlı Xurma”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/1-2008, 377- 388.

Hâdî, Rûhullâh, “Nizâmî-i Gencevî ve Mi’râc-ı Resûl”, *Mecelle-i Sebki-şinâsî-i Nazm u Nesr-i Fârisî (Mecelle-i Bahâr-ı Edeb)*, 1387, Devre 1, Şumâre 1, 21-37.

Hakk’ın Nuruna Mirac Peygamberlerin İlahi Yolculukları Abdülkâdir Geylânî İbnü’l-Arabî Ali b. Vefâ, yay. haz. Muhammed Bedirhan, Hayykitap, İstanbul 2011.

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2030/1-ayet-tefsiri>

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Necm-suresi/4789/5-18-ayet-tefsiri>

Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

İbn Arabî, Muhyiddin, “*Kitabu'l-İsra İla Makami'l-Esra*”, [İkinci Kitap], *Risaleler* -2-, trc. Vahdettin İnce, Kitsan, İstanbul [t.y.].

- İbn Arabî, Muhyiddin, *Fütûhât-ı Mekkiyye* 13, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2010.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1417/1997, 6; 1418/1997, 9.
- İSMAYIL, Badalbeili Ulfet, " 'Mirac-Name' ve Dantenin 'İlahi Komedyası'", *VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri 7-9 Mayıs 1997*, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir 2001, 167-170.
- İŞGÖREN, Taşkın, *Samed Vurgun, Hayatı-Sanatı ve Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2016.
- KABAN, Nurdan, "Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîkası'nın Bölümleri", *Doğu Esintileri*, 15, 2021, 201-241.
- KANAR, Mehmet, "Nizâmî-i Gencevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, XXXIII, 183-185.
- KARADAŞ, Cağfer, "İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği", *KİSBÜ İlahiyat Dergisi*, 1, Haziran 2019, 55-73.
- KIRLANGIÇ, Hicabi, "Nizâmî ve Fuzûlî'nin Leyla ve Mecnun Mesnevi-leri", 6. *Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu Tarihte Ortak Şahsiyetlerin Etkileri ve Günümüze Yansımaları Bildiri Metinleri 01-02 Haziran 2009*, (Editörler: Hicabi Kırlangıç, Şerife Yerdemir), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, 27-41.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kitâbü'l-Mirac Hakk'a Yükseliş*, tahric ve tahkik Ali Hasan Abdülkadir, trc. Cevher Caduk, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2011.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, yay. haz. Hakan Yaşar, Selçuk Karakılıç, Erdal Baran, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, I.
- MEFTAHA, Abdelbaqi, "Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî ve Sufilere Göre Kadir Gecesi", trc. Ali Vasfi Kurt, *Ramazan ve Oruç*, (Editörler: Berat Açıl, Fahrettin Altun, Serhat Aslaner, Mustafa Demiray, Halis Kaya), Ümraniye Belediyesi, İstanbul 2015, 137.
- Nizâmî-yi Gencevî, *Leylâ ile Mecnun*, çev. A. Naci Tokmak, Say Yayınları, İstanbul 2013.

- Nizami, *Leylâ İle Mecnun*, çev. Ali Nihat Tarlan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1965.
- ÖZERVARLI, M. Sait, "Kadir Gecesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV, 125.
- ÖZKÖSE, Kadir, "Sûfîlerin Mi'râc Terennümü", *Somuncu Baba Aylık İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 18/128, Haziran 2011, 36-39.
- PALACIOS, Miguel Asin, *Dante ve İslam*, çev. Güneş Ayas, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2010.
- Persian Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Volume V Poetry of the Pre-Mongol Period, Second, Revised Edition by François de Blois, The Royal Asiatic Society and Routledge-Curzon, London 2004.
- Râmpûrî, Gıyâseddîn Muhammed bin Celâleddîn bin Şerefeddîn, *Gıyâsü'l-Lugât*, Kûşîş: Mansûr Servet, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1242.
- RESULZADE, Mehmet Emin, *Sekizyüzcü Yıldönümü Münasebetiyle 1141-1941 Azerbaycan Şairi Nizami*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991.
- SAVİ, Saime İnal, "Fars Edebiyatında Hamseler", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Fasikül 1, 14, Erzurum 1986, 37-45.
- SAVİ, Saime İnal, "Senâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 502-503.
- SCHIMMEL, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- SUSUZ, Merve, *Yuhanna'nın Vahyi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "İlâhî Komedyâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 68-70.
- TATLI, Bekir, *Âyet ve Hadislerde İsrâ ve Miraç Olayı*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana 2008.
- TECLİL, Celîl, *Mukâyese-i Leylî vü Mecnûn-ı Fuzûlî ve Nizâmî*, Tahran 1374.
- ULU, Yavuz Sinan, *Samed Vurgun'un Şiirlerinde Yapı ve İzlek*, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan 2014.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Hücvârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 458-460.

- ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Dante ve Miraç: Divina Comedia'nun İslamî Kaynakları", *İstanbul Kültür*, V/58, 1946, 4-7.
- ÜNVER, İsmail, "Fuzûlî'nin İki Mesnevîsinde Nizâmî Etkisi", *Türkoloji Dergisi*, 9/1, 1991, 19-22.
- YAMAN, Bahattin, Melek Dikmen, "Metin ve Resim Bakımından *Mi'racnâme* (Paris Bibliotheque Nationale, Turc 190) ve *İlâhî Komedya*'daki Benzerlik Üzerine Bir Karşılaştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 2006/1, 147-168.
- YAVUZ, Salih Sabri, "Mi'rac", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, 132-135.
- YAVUZ, Salih Sabri, *İsrâ ve Mirac*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
- YILDIRIM, Nimet, "Ardavirâfnâme ve İlahi Komedya", *Doğu Araştırmaları*, 4, 2009, 5-18.
- Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1998.

"THE ASCENSION EVENT (ME'RAJ) IN THE MASNAVI OF NİZAMİ AND
FUZULİ'S LEYLA AND MAJNUN"

Abstract

In the Islamic culture, the respect shown to the Habib of the Haqq and the acknowledged affection are accepted as a sign of the love for the Creator. With this principle, personality, life, prophecy and miracles of the Prophet and the secret of the Muhammadan Truth in his existence have been the subject of the Turkish Islamic literary area; studies in various verse types such as na't, hilye, mawlid, forty hadith were created with different verse forms such as ghazal, eulogy, masnavi. One of these literary genres is mi'râciyyes written in verse and prose. Ascension (me'raj), which is an event difficult to explain logically/with rational mind, has been tried to be explained in a literary style as much as the depth of the poet's imagination.

In our study, we aimed to draw attention to the poet's handling of the subject in his most popular masnavi, Leyla and Majnun, by referring to the meanings of the term ascension (me'raj) and isra, the view in question in the ancient and mystical tradition, and the importance Nizami gave to the ascension (me'raj). We tried to evaluate the ascension (me'raj) section in the aforementioned masnavi, not specifically by Nizami, but by comparing it with the ascension (me'raj) section in Fuzulî's masnavi, which is accepted as the most successful Leyla and Majnun masnavi in Turkish literature and whose Nizami's influence is known. With this, we wanted to contribute to the comparison studies made specifically for two poets.

Keywords

Ascension (me'raj), Nizami, Fuzuli, Leyla and Mecnun, masnavi.